

נציבות
שוויון זכויות
לאנשים עם מוגבלות

מדינת ישראל, משרד המשפטים
נציבות שוויון זכויות לאנשים עם מוגבלות
دولة إسرائيل, وزارة العدل
مفوضية مساواة حقوق الأشخاص ذوي الإعاقة

State of Israel, Ministry of Justice

Commission for Equal Rights of Persons with Disabilities

שילוב אנשים עם מוגבלויות במוסדות להשכלה גבוהה

מסמך ראשוני

כתבה: ד"ר נירה דנגור

תקציר

מטרת המסמך

מסמך זה נועד לבדוק את המצב הקיים בהשתתפות אנשים עם מוגבלות בהשכלה הגבוהה ולבחון האם ועד כמה יש יישום לחוק שוויון זכויות לאנשים עם מוגבלות בתחום הלימודים האקדמיים.

רקע

בשנת תשע"א פעלו בישראל 66 מוסדות להשכלה גבוהה בהם למדו כ- 293000 סטודנטים ובתוך קבוצה זו כ- 52000 סטודנטים לתואר שני וכ- 10600 לתואר שלישי.

תקציב המל"ג לשנת תשע"א עמד על כ- 7375 מיליארד ₪. בתקציב יש ביטוי לסדר העדיפויות שנתנה המל"ג לשילוב אוכלוסיות מוגדרות כמו אזורי פריפריה, מגזר ערבי (7.3 מיליון ₪) עולים (30.4 מיליון ₪) , מגזר חרדי (56.9 מיליון ₪). לסטודנטים עם לקות למידה הוקצו 3.9 מיליון ₪. למרות שאנשים עם מוגבלות מהווים כ- 10 % מאנשים בגיל העבודה אין בתקציב המל"ג או בתוכנית הרב שנתית לשנים תשע"א-ע"ו , ביטוי לתעדוף שילובם של אנשים עם מוגבלות בהשכלה גבוהה.

נתונים

בישראל לא קיים מסד נתונים לאומי המשקף את מידת שילובם של אנשים עם מוגבלות בהשכלה גבוהה. מרבית הנתונים הקיימים (במל"ג, לש"ם, מה"ט תמת) מתייחסים לסטודנטים עם לקויות למידה.

מידע לגבי קבוצות נוספות חלקי, כולל בד"כ רק מי שמוכר למרכזי התמיכה ולא מקיף את כל המוסדות להשכלה גבוהה בישראל.

רק מיעוט ממקבלי שרותי שיקום מקצועי דרך ביטוח לאומי או משרד הביטחון מקבלים תוכניות של שיקום דרך השכלה גבוהה.בסה"כ מדובר יחסית בקוצות קטנות. במשרדי ממשלה אחרים כמו משרד הבריאות (בריאות הנפש) . משרד הרווחה (שיקום, פיגור, אוטיזם) או התמ"ת לא מוצעות בד"כ תוכניות של שיקום באמצעות השכלה גבוהה וזה גם לא מעוגן בחקיקה הרלבנטית.

בדרך להשכלה גבוהה

הדרך לשוויון בזכויות ובהזדמנויות בתחום הלימודים האקדמיים רצופה במעברים, ולעיתים בחסמים לא מבוטלים. בין השאר: הדרישה לציוני בגרות, המבחן הפסיכומטרי, ספי כניסה גבוהים במקצועות בעלי ביקוש גבוה, מכינות קדם אקדמיות (ייעודיות וכלליות). יש לא מעט סימני שאלה שמעלים ארגונים המייצגים אנשים עם מוגבלות, לגבי הרלבנטיות של דרישות אילו ומידת התאמתם לצרכים של אנשים עם לקויות שונות.

השילוב בלימודים גבוהים כולל התייחסות ל מספר היבטים מרכזיים: נגישות פיזית, נגישות שירות, ונגישות אקדמית. מכלול היבטים אילו רלבנטי לא רק לתלמידים בשלושת התארים אלא גם למי שמשולב בסגל ההוראה והוא אדם עם נכות.

כל ההיבטים הללו מבטאים במידה רבה את חוק שוויון זכויות ואת מחויבות ואחריות הנציבות לדאוג ליישומם של החוק גם במוסדות להשכלה גבוהה.

מה כוללת השכלה גבוהה?

בשנת תשע"א פועלים בישראל 66 מוסדות להשכלה גבוהה = 7 אוניברסיטאות מחקר, 1 אוניברסיטה פתוחה, 35 מכללות אקדמיות (שמן 21 מתוקצבות ע"י הועדה לתכנון ותקצוב =הות"ת) ו- 23 מכללות להכשרת עובדי הוראה¹. כ- 293,000 לומדים במוסדות אילו לקראת תואר ראשון, מוסמך ודוקטורט. באופן כללי מה שמאפיין בעשרים השנים האחרונות את ההשכלה הגבוהה היא הירידה בתלמידים לתואר ראשון באוניברסיטאות והעלייה במספר הלומדים במכללות אקדמיות. מספרם של הלומדים לתואר שני היה בתשע"א 52,460 ותואר שלישי כ- 10,600 סטודנטים².

קבוצת הגיל השכיחה בין הלומדים החדשים היא 20-24 שנה וההערכה היא שבשנת תשע"א כ- 48% מקבוצת גיל זו בחרו ללכת ללימודים במסלול של השכלה גבוהה.

בהתאם למדיניות המועצה להשכלה גבוהה (מל"ג), בעשורים האחרונים ניתנה עדיפות להרחבת הנגישות להשכלה גבוהה לפריפריה (צפון, דרום), לאוכלוסייה מהמגזר הערבי, החרדי ועולים. אנשים עם מוגבלות לא מופיעים כקבוצה שיש ליצור לגביה הנגשה או העדפה. בתקציב המל"ג יש ביטוי לסדרי עדיפויות לאומיים, בהווה ובעתיד. עפ"י פרסומי המל"ג, תקציב הות"ת (ועדה לתכנון ולתקצוב של המל"ג) לשנת תשע"א עמד על כ- 7375 מיליארד ₪, מתוכו הוקצו 3.9 מיליון ₪ כהשתתפות לסיוע ללקויי למידה. לעומת זאת, לקליטת מדענים עולים ומדענים בכירים עולים הוקצו 30.4 מיליון ₪, להרחבת הנגישות למגזר הערבי 7.3 מיליון ₪, ולהרחבת הנגישות למגזר החרדי 56.9 מיליון ₪³.

בכנס ראשי ההשכלה הגבוהה שנערך ב- 19.5.11, הוצגו הדגשים בעבודת המל"ג בתוכנית רב שנתית תשע"א – תשע"ו⁴. גם בתוכנית זו יש דגש על "הגדלת הנגישות של מערכת ההשכלה הגבוהה לאוכלוסייה החרדית ולמיעוטים, ע"י גיבוש תכניות מפורטות להתמודדות עם החסמים הייחודיים לאוכלוסייה זו בכניסה למערכת, תוך תוספת מכסות למימון הגידול בפועל.

אין במסמך הדגשים לתוכנית הרב שנתית אזכור לסטודנטים עם מוגבלויות.

קירש (2010) פרסם מסמך בשם "מדיניות ההשכלה הגבוהה בישראל- נגישות, איכות ומצינות במשאבים מוגבלים"⁵. הוא מציין שהחל משנת 2000 החל תהליך של "איתור החסמים וגיבוש תוכניות התמיכה לקידום הנגישות להשכלה גבוהה. האמור הוא בהסרת החסמים בקרב חרדים והמגזר הערבי, וכמו כן סילוק מחסומים המגבילים תנועה של סטודנטים בין סוגים שונים של

¹ המועצה להשכלה גבוהה (2011). לקט נתונים תשע"א- 2011, עובדות ומספרים. שליפה מאתר המל"ג ב- 29.5.11.

² המועצה להשכלה גבוהה (2011) שם

³ המועצה להשכלה גבוהה (2010), התקציב הרגיל של ות"ת לשנת הלימודים תשע"א. לוח 3 סעיף 4. שליפה מאתר המל"ג ב- 5.6.11.

⁴ המועצה להשכלה גבוהה (2011), הדגשים בתוכנית הרב שנתית תשע"א- תשע"ו. שליפה מאתר המל"ג ב- 8.6.11.

⁵ קירש, א. (2010). מדיניות ההשכלה הגבוהה בישראל- נגישות איכות ומצינות במשאבים מוגבלים. חיפה: מוסד שמואל נאמן למחקר מתקדם במדע ובטכנולוגיה, הטכניון.

מוסדות" ⁶. הוא גם מדגיש את החיוניות של שילובן של אוכלוסיות אילו בהשכלה גבוהה במשק השואף למודרניזציה, צמיחה כלכלית ושוויון, ומחדד את הצורך בהכנה אקדמית טובה יותר ובהסרת חסמים כספיים תוך התייחסות לצרכים המיוחדים של מגזרים אילו.

גם בפרסום זה האוכלוסייה של אנשים עם מוגבלויות לא מופיעה כקבוצה שיש לגביה חסמים.

כמה סטודנטים עם נכויות לומדים בהשכלה גבוהה?

בישראל, לא קיים מסד נתונים לאומי בהקשר למצבם של אנשים עם מוגבלויות ואין מקור נתונים ארצי בהקשר לשילובם בהשכלה גבוהה.

בן משה, רופמן והבר (2009) מציגים תמונת מצב הנוגעת לשיעורם של אנשים עם מוגבלויות בישראל⁷. מהנתונים שהוצגו נראה, שככל שעולה הגיל ומתארכת תוחלת החיים, כן עולה שיעורם של אנשים עם מוגבלויות. מאחר וכאמור, סטודנטים חדשים הם בעיקר אנשים צעירים (גילאי 20-24 השכיח ביותר), ניתן להניח באומדן זהיר ששיעורם של בעלי מוגבלויות בקרב קבוצה צעירה זו אינו עולה על 14% - 15%⁸.

בארה"ב, כבר באמצע שנות ה-90 דווח שכ- 10.3% מכלל הלומדים בהשכלה גבוהה הם סטודנטים עם מוגבלויות⁹. כפי שכבר נזכר, בארץ יש קושי לקבל תמונה מקיפה המשקפת את מספרם של לומדים עם מוגבלויות בהשכלה גבוהה. בתקשורת אישית נמסר לי שלמשל במכללה האקדמית ספיר לומדים בשנת תשע"א כ- 7000 סטודנטים. מתוכם כ- 1000 עם לקויות למידה וכ- 110 עם נכויות אחרות. המסלול האקדמי של המכללה למנהל בראשל"צ כולל כ- 12000 סטודנטים מהם 120 אנשים עם לקויות פיזיות או חושיות או נפשיות, 150 עם לקות למידה קשה וכ- 1450 עם הפרעות קשב וריכוז וליקויי למידה קלים. באוניברסיטה הפתוחה למדו בתשע"א כ- 43,000 סטודנטים מתוכם כ- 2650 עם לקות למידה וכ- 374 עם מוגבלויות אחרות.¹⁰

גרינברגר ולייזר (2010) מציינים שמספרם של סטודנטים עם לקויות למידה באוניברסיטאות ובמכללות בישראל עומד על כ- 3.4%, במכינות הקדם אקדמיות כ- 30% ובמרכזי הכשרה טכנולוגיים כ- 15%¹¹.

⁶ קירש, שם, ע' 3.

⁷ בן משה, א., רופמן, ל., הבר, י. (2009) *אנשים עם מוגבלויות בישראל 2009*. ירושלים: משרד המשפטים, נציבות שוויון זכויות לאנשים עם מוגבלויות.

⁸ בן משה וחבריו, (2009), שם, ע' 24.

⁹ Stanley, P. (2000). Students with disabilities in higher education: A review of the literature. *College Student Journal*. 34 (2), 200 – 210.

¹⁰ תקשורת אישית עם גב' אריאלה הלוינג, מכללת ספיר מיום 21.5.11, עם פרופ. תמר אלמור, דיקן סטודנטים, המסלול האקדמי המכללה למנהל בראשון לציון, מיום 13.6.11, גב' דפנה שניידר-יעקב, מנהלת היחידה לסטודנטים עם לקויות למידה באוניברסיטה הפתוחה מיום 23.6.11, עם גב' דנה כספי- צחור, ראש מדור סטודנטים עם צרכים מיוחדים, האוניברסיטה הפתוחה מיום 15.6.11.

¹¹ גרינברגר, ל., לייזר, י. (2010). סטודנטים עם לקויות למידה ונכויות במוסד טכנולוגי להשכלה גבוהה: האם מרצים מסייעים להצלחתם? *סחי"ש (סוגיות בחינוך מיוחד ובשילוב)*, 25 (2), 61 – 80.

אגף השיקום במוסד לביטוח לאומי מאשר תוכניות שיקום בדרך של השכלה גבוהה למבוטחי נכות כללית, לנפגעי עבודה ולנפגעי פעולות איבה. בשנת 2010, הוא מימן לכ- 2980 אנשים תוכניות לימוד בהשכלה גבוהה. מספר זה מהווה כ- 28% מכלל תוכניות השיקום שניתנו באותה שנה¹².

מידע לגבי זכאי משרד הביטחון הוא כללי ויש להתייחס אליו בהתאם. בשנת 2006 מימן אגף שיקום נכים במשהב"ט ל- 558 איש תוכנית לימודים (ייתכן וזה כולל לימודים לא רק בהשכלה גבוהה). רק 17 מתוכם קבלו סיוע המיועד לסטודנטים המתקשים בלימודים אקדמיים¹³.

לפי נתונים אילו, נראה שדרך המערכת השיקומית של גופים חשובים ומרכזיים אילו, מממנים תוכניות לימודים בהשכלה גבוהה רק לקבוצות קטנות יחסית של אנשים עם מוגבלויות. בהקשר זה יש לציין שבחוקי השיקום השונים שמהם נגזר המנדט למתן תוכניות שיקום, אין ציון מפורש של **הזכות** שיש למבוטח, לאזרח, לקבלת תוכנית שיקום בדרך של השכלה גבוהה ואין אמירה מפורשת המציגה השכלה גבוהה כיעד שיקומי.

גם חוק שיקום חולי נפש בקהילה (2000), שהוא חוק צעיר יחסית, לא הפקיד מנדט בידי מפעיליו שמאפשר בדרך המלך לממן תוכנית מלאה של לימודים במוסדות להשכלה גבוהה.

מפרק זה עולות שלוש סוגיות מרכזיות:

- א. החשיבות בהקמת מאגר נתונים לאומי שיעסוק בשילובם של אנשים עם מוגבלויות בהשכלה גבוהה.
 - ב. עיגון הזכות ללימודים בהשכלה גבוהה בחוקי השיקום הקיימים.
 - ג. מיקום סטודנטים עם מוגבלויות כקבוצה שיש ליצור לגביה העדפה והנגשה במועצה להשכלה גבוהה.
- בפרק הבא יינתן זרקור על מסלולי הכניסה להשכלה גבוהה- השלמת ההשכלה, לימודי בגרות, המבחן הפסיכומטרי ומכינות אקדמיות.

¹² תקשורת אישית עם גב' כרמל סטינגר, מנהלת אגף השיקום במוסד לביטוח לאומי מיום 7.5.11.

¹³ משרד הביטחון, אגף שיקום נכים. *דו"ח שנתי 2006*. חומר פנימי.

מסלולי הכניסה להשכלה גבוהה

בישראל, ספי הכניסה להשכלה גבוהה הם ברובם בזיקה לציוני הבגרות וציון המבחן הפסיכומטרי (להוציא את האוניברסיטה הפתוחה). בנוסף לכך, בתחומי לימוד מסוימים נקבעים ספי כניסה גבוהים הנגזרים מההיצע והביקוש למקצוע בשוק העבודה, מתוכן ומהות העיסוק ותכני ההוראה, והסטאטוס של המקצוע בציבור ובעולם העבודה. המשותף למסלולי הכניסה השונים שרוב הלומדים בהם היא אוכלוסייה צעירה- בוגרי ומסיימי תיכון, חיילים משוחררים, וצעירים בשלב בניית הקריירה התעסוקתית.

כך למשל, בשנת 2009 ניגשו לבחינות הפסיכומטריות 72651 איש מתוכם 67081 גילאי 14 – 24 (מעל 90%). מתוכם, ל-38,202 יש תעודת בגרות מלאה¹⁴. ברשימת הלוחות המשקפות את נתוני הניגשים לבחינות הפסיכומטריות ב-2009, יש התייחסות למגוון משתנים כמו מין, שפת אם, גיל, השכלה מצב כלכלי ועוד, אך אין משתנה של נכות¹⁵.

עם זאת, עו"ד עמית בנימין שהוא מנכ"ל "סטודנט" (המרכז ללימודי פסיכומטרי של אגודת הסטודנטים בת"א) פרסם מאמר שבו הוא מציין שאלפי נבחנים שזכאים לבחינה פסיכומטרית מיוחדת (מותאמת), נאלצים לגשת למועדים מיוחדים של הבחינה ולכן לעיתים נאלצים לחכות שנה אם במקרה הם איחרו את המועד או רוצים לשפר ציון¹⁶. יש לציין שבשוק ישנם יזמים פרטיים שמפעילים קורסים ייעודיים לליקויי למידה לצורך הכנה למבחן הפסיכומטרי.

אתר משרד החינוך, פורטל בחינות בגרות מפרסם את נתוני בחינות הבגרות בשנת תש"ע. נמצא שבאותה שנה, מבין תלמידי יב' ניגשו לבחינות הבגרות 25070 תלמידים מתוכם כ-66% זכאים לבגרות מלאה¹⁷. באותו אתר קיימת חוברת המרכזת את נתוני הלומדים, הניגשים לבגרות והזכאים לבגרות. הנתונים מוצגים בהתייחס למגדר, למגזר, עולים, לפי נתיב לימודים ועוד.. אין בהם אזכור לגבי תלמידים עם מוגבלויות. כמו כן לא אותרו נתונים לגבי הזכאים לבגרות מבין בוגרי החינוך המיוחד (כולל זכאי סל שילוב).

יש לציין שקיימות בשוק מכינות ייעודיות להשלמת בגרויות לתלמידים לקויי למידה, אך רובן מתקיימות בסקטור הפרטי- כמו למשל במכון רום-פרט או ע"י חברת EZ way.

עמותת על"ה, מפעילה באוניברסיטה העברית בירושלים, מכינה מיוחדת לליקויי ראייה ועיוורים שכוללת השלמת ושיפור בגרויות, והכנה למבחן הפסיכומטרי.

לצעירים שלא השלימו בגרות, שלהם בגרות חלקית או השכלה תיכונית, הכניסה להשכלה גבוהה היא לעיתים דרך המכינות הקדם אקדמיות. בשנת תש"ע, למדו במכינות אילו 12320 איש מהם 22% במכינות אוניברסיטאיות, 47% במכללות אקדמיות ו-21% במכללות להכשרת מורים¹⁸. לא

¹⁴ אתר מכון אל"ה. המרכז הארצי לבחינות והערכה. נתוני בחינת הכניסה הפסיכומטרית לאוניברסיטאות 2009. שליפה ב-29.5.11.

¹⁵ אתר מכון אל"ה. שם.

¹⁶ פורסם ב-YNET ב-24.5.11, תחת הכותרת: מכשול בכיסא הגלגלים: על האפליה בפסיכומטרי.

¹⁷ משרד החינוך, פורטל בחינות בגרות, שליפה ב-29.5.11 (אישית המספר נראה לי נמוך של הניגשים לבגרות..)

¹⁸ המועצה להשכלה גבוהה (2011), לקט נתונים תשע"א, שם, ע' 23.

מצאתי חומר המפרט את אפיוני הלומדים במכינות הקדם אקדמיות בכלל ובפרט בהקשר לנכות. עם זאת חשוב לציין שיש בארץ מספר מכינות ייעודיות ללומדים עם לקויות למידה כמו למשל במכללת רופין, בסמינר הקיבוצים, במכללה האקדמית הגליל המערבי, במכללת תל חי ועוד.

לצורך לימודי בגרות והמבחן הפסיכומטרי קיימת מערכת של התאמות- אך זו אינה מערכת זהה. סוג והיקף ההתאמות נקבע על סמך טופס שממלא הן המבקש את ההתאמות והן רופא שאמור לתת את הנתונים הרפואיים הנוגעים לאותו אדם. ההתאמות עצמן נקבעות ע"י המרכז הארצי לבחינות והערכה שהוא גם הגוף שאחראי על תפעול מערכת האבחון ללקויי למידה לצורך קבלת התאמות במוסדות להשכלה גבוהה.

למרות שאין כרגע נתונים לגבי ייצוגם של אנשים עם מוגבלויות במסלולי הכניסה להשכלה גבוהה, ברור שיש בשטח, עשייה פרטית וציבורית, המיועדת לסייע בשילובם של אנשים עם לקויות למידה בהשכלה גבוהה. הדגש על הקבוצה של ליקויי למידה הוא בהלימה לנתונים המשקפים את שכיחותם של מצבי נכות בקרב ילדים בישראל.

בשנת 2009, חיו בישראל כ- 310,000 ילדים עם צרכים מיוחדים, ומתוכם כ- 208,000 בעלי נכות המשפיעה על תפקודם היומיומי¹⁹. בשנת הלימודים תש"ע כ- 145,000 תלמידים היו זכאים לשרותי החינוך המיוחד ומתוכם כ- 62,000 למדו במסגרות נפרדות של החינוך המיוחד והשאר בסוגי שילוב שונים במערכת החינוך הרגילה. מתוך סה"כ התלמידים בחינוך יסודי ועל יסודי כ- 59% הם עם לקות למידה וכ- 10% עם הפרעות בהתנהגות²⁰.

אין זה מפתיע שהקבוצה של סטודנטים עם לקות למידה מופיעה במקצת הנתונים שהוצגו כקבוצה הגדולה ביותר. מתקשרות אלקטרונית עם הות"ת נמסר לי שבשנת תשע"א למדו במוסדות המתוקצבים על ידם כ- 16,000 סטודנטים עם לקות למידה²¹. בדו"ח פנימי שהוכן ע"י עמותת לש"ם ואשר הוגש לות"ת ביולי 2010 נבדקו מרכזי התמיכה שנמצאים במוסדות המתוקצבים עי הות"ת. הדו"ח כלל 26 מוסדות שבהם יש מרכזי תמיכה ובהם טיפלו בכ- 12800 סטודנטים עם לקות למידה²².

הדומיננטיות של קבוצה זו עוד תחזור ותעלה בהמשך הדברים.

משרד התמ"ת, האגף להכשרת כוח אדם אחראי על הפעלת המערכת של מה"ט= מרכזים להכשרה טכנולוגית. מדובר בהכשרה טכנולוגית בתחום של הנדסאות וטכנאות, הפעלת מכינות טכנולוגיות, מכינות לחיילים משוחררים ועוד. אם כי פעולות חשובות אילו אינן נחשבות להשכלה גבוהה הן מהוות מסלול חשוב בהשכלה על תיכונת ולעיתים אף קרש קפיצה ללימודי תואר ראשון.

¹⁹ רובין, ל. (2010) (עורכת) נתונים נבחרים ליום המשפחה 2010. ירושלים: עמותת קשר, ע' 6.

²⁰ רובין (2010) שם, ע' 7.

²¹ הודעת דואר אלקטרוני מגב' יעל סימן טוב- כהן, ראש תחום תקצוב תשתיות פיסיקות ומחקריות,

הועדה לתכנון ותקצוב, המועצה להשכלה גבוהה, מיום 12.6.11.

²² מכתב של עמותת לש"ם לפרופ. מנואל טכטנברג מיום 24.7.10. הועבר באדיבות מר גיא

פינקלשטיין.

עפ"י המידע שבידי²³, בשנת תשע"א לומדים במכללות מה"ט, כ- 21000 סטודנטים. משוער שכ- % 15 מהם עם לקויות למידה (שזה כ- 3150 סטודנטים). כנראה שאין מידע מסודר לגבי סטודנטים עם מוגבלויות אחרות.

לסיכום הנאמר עד כאן, ניתן לראות שבמרבית מסלולי הכניסה להשכלה גבוהה יש קושי בקבלת נתונים לגבי ייצוגם של אנשים עם מוגבלויות בין הלומדים והם אולי בבחינת "שקופים" בדיווח על הפעילות ועל התוצאות.

בפרק הבא נתבונן על אופן השתלבותם של אנשים עם מוגבלות במוסדות להשכלה גבוהה תוך התייחסות לקשיים וחסמים בהשגת שוויון הזדמנויות בתחום של נגישות להשכלה גבוהה.

²³ הודעת דואר אלקטרוני מגב' טלי צלניק, מנהלת המחלקה ללימודי תעודה- מה"ט, מיום 15.6.11 .

פרק 3: שוויון בהזדמנויות להשכלה גבוהה- בין חלום למציאות.

בספרות העוסקת בשילובם של אנשים עם מוגבלויות בהשכלה גבוהה, מודגש שלאנשים עם מוגבלויות- בעיקר חמורות- הכניסה לאוניברסיטה היא לעיתים הפעם הראשונה בחייהם שבה הם יוצאים מהקן המשפחתי, הפעם הראשונה שהם יוצאים "מארון הנכות", מהמטריה העוטפת והמגוננת לחיים עצמאיים שכוללים ניהול אוטונומי של חייהם: החל ממו"מ עם שירותים בקהילה, שימוש בתחבורה ציבורית, מגורים מחוץ לבית ניהול תקציב ומשק בית, וגמור בבניית מרחב חדש לקשרים אישיים וחברתיים²⁴. כאן, שלצעירים אילו משימות מעבריות מרכזיות שחלקן מאפיינות את בני גילם וחלקן נגזרות מהנכות. זה גם אולי אחד ההסברים לשונות במוכנות האקדמית הכול כך רבה בין הסטודנטים עם מוגבלויות שבאים לאוניברסיטה ובמידת הסתגלותם לסביבה החדשה ולדרישותיה. הלכות יכולה להיות שווה, הנכות התפקודית דומה אך הרקע האישי והמשפחתי והכלים להתמודדות שונים. זה גם מוביל לצורך "לתפור" לכל סטודנט חליפה ייחודית ואישית מעבר לתחום הלמידה. מדובר הן בהקשר לליווי ולהכוונה בתהליכי קבלה והרשמה, הן ביעוץ לקביעת מערכת והן בשלבי הלמידה הראשוניים שדורשים התמצאות ומגע עם מגוון בעלי תפקידים הוראתיים ומנהליים.

את ההסתכלות על השילוב בלימודי השכלה גבוהה של אנשים עם מוגבלויות נבחן דרך 3 היבטים: נגישות פיזית, נגישות שירות ונגישות אקדמית.

הדיון בהיבטים אילו משותף במידה רבה גם ללומדים לתארים מתקדמים וגם לאנשים עם מוגבלות ששייכים לסגל ההוראה. השונה והמיוחד קבוצות אילו יוצג בנפרד.

א. נגישות פיזית

כללי פרק הנגישות בחוק שוויון זכויות לאנשים עם מוגבלויות (1998) חלים גם על כל מי שנותן שירותים לציבור כולל שרותי חינוך והשכלה גבוהה. המחלקה המשפטית בנציבות שוויון זכויות לאנשים עם מוגבלויות אמונה על מעקב ופיקוח על כלל משרדי הממשלה השונים במטרה להגיע לאישור ויישום תקנות פרק הנגישות.

לעניין נגישות פיזית הכוונה למשל לתשתיות, מבנים, תחבורה, שטחים ציבוריים, ואזורי פנאי (ספורט, תרבות, תיירות ועוד...). מאחר ומדובר בתחום שבו הסמכות להטמעה ולאכיפה היא של הנציבות לא יורחב היבט זה במאמר.

בהערה כללית ניתן לומר שאם בתכנון ובבניה של מבנים חדשים ושטחי ציבור היה יישום לעקרון העיצוב האוניברסאלי, היה צורך מופחת בהתאמות מיוחדות ורמת השמישות של הסביבה הפיזית הייתה עולה. זה נכון גם לגבי המוסדות להשכלה גבוהה ומתייחס הן לחלק האקדמי והן לחיים הסטודנטיאליים.

במהות, נגישות פיזית הוא תנאי הכרחי להשתתפות בכל היבט של החיים בקמפוס- החל במעונות, עבור דרך שירותים לשעת חירום, שרותי הסעדה, שרותי מידע וספריה, מנהלה, כתות ואולמות לימוד, מעבדות, בריכת השחייה ומגרשי הספורט, בית הכנסת, הבנק, סופרמרקט וסוכנות נסיעות.

²⁴ Borland, j., James, s. (1999). The learning experience of students with disabilities in higher education. A case study of UK university . *Disability and Society*. 14(1), 85 – 101.

ב. נגישות שירות

ממחקרים שנעשו על סטודנטים עם מוגבלויות בהשכלה גבוהה²⁵ ²⁶ עולה שחלק לא מבוטל מהחסמים והקשיים עליהם מדווחים הסטודנטים הוא בתחום של קבלת השירותים החיוניים להשתלבות באוניברסיטה. בדברנו על סטודנטים עם מוגבלויות אנו כוללים סוגי לקויות ונכויות רבים ומגוונים, וכנאמר עם שונות אינסופית בין אדם לאדם. עם זאת ניתן לחפש את המכנה המשותף ולדבר על הקבוצות הבאות: ליקויי ראייה ועיוורון, לקויי שמיעה וחירשות, מחלות ונכויות פיזיות, יכולת קוגניטיבית שונה (*), לקות נפשית, לקות למידה.

חסם- דוגמה בלבד!	תחומי השירות	
ליקוי שמיעה –קושי בקבלת מידע טלפוני ליקוי ראייה- קושי בקבלת מידע חזותי ליקוי קוגניטיבי-שימוש בשפה בדיבור או בכתב לכלל המוגבלויות- צורך להגיש מידע בדבר הנכות?	אתר כללי של המוסד אתר הפקולטה או המחלקה חוברת מידע והרשמה מענה טלפוני	רישום וקבלה
למשל- אם מודיעים על ביטול בחינה בסמס או באינטרנט מה הנגישות של המידע לליקויי ראייה? מיקום גובה עמדות השירות רלבנטי למי שיושב על כיסא גלגלים	מועדי בחינות וציונים מידע אישי לסטודנט עמדות מידע ממוחשבות מפות הכוון להתמצאות בקמפוס	מידע שוטף לסטודנט
הגמישות לבצע שינוים בחלוקת החדרים בהתאם לצרכי נגישות מודעות לצרכים ייחודיים כמו לתת ללקוי שמיעה מתרגל ללא זקן! צורך בשעות קבלת קהל בהתאמה אישית (לעיתים נחוץ ללקות נפשית)	ברמה של הנהלת המוסד, פקולטה, מחלקה ייעוץ לגבי מערכת ושינוים במערכת מיקום חדרי לימוד הודעות שוטפות לסטודנט זמני קבלת קהל מידע על מלגות לימודים משלימים כגון שפות או יהדות לימודים לתארים מתקדמים	קבלת קהל ע"י סגל מינהלי
למשל אדם עם יכולת קוגניטיבית שונה או עם לקות נפשית זקוק אולי לייעוץ אישי ולא לייעוץ קבוצתי משך הזמן המוקצה לתהליך הייעוץ וחיפוש החומר צריך להיות מורחב וגמיש	עמדות מחשב לשימוש הלומדים שרותי יעוץ והדרכה חיפוש חומר רלבנטי לקורס שרותי צילום	ספריה ושרותי מידע
מי מסייע למי שמתקשה בכוחות עצמו לקחת את האוכל? שמתקשה לשלם? יש תפריט בברייל?	דלפקים, קופות, שולחנות, שלטי תפריט והכוונה, זמינות ומודעות של נתני השירות..	שרותי מזון
מודעות ודעות קדומות כחסם לשילוב	צוות נתני השירות	מעונות

²⁵ ראה פירוט בע' 9 מספר 24.

²⁶ אלמוג, נ., הימן, ט. (2006) . סטודנטים עם לקויות שמיעה וסטודנטים עם לקויות ראייה: אופני התמודדות ודרכי סיוע באוניברסיטה הפתוחה. סחי"ש (סוגיות בחינוך מיוחד ושיקום)

שעת חירום	הדיירים במעונות שלטי הכוון, מערכות כריזה, תרגול לשעת חירום, הנחיות באינטרנט או במענה קולי	חברתי מי נותן את הדעת ליישום התקנות הרלבנטיות לשע"ח?
שרותי דיקנט הסטודנטים	שונות רבה בין המוסדות אך לרוב כולל: פר"ח, מרכז תמיכה והתאמות לליקויי למידה, ייעוץ אישי, ייעוץ והכוון תעסוקתי, מלגות, מעורבות חברתית, אוכלוסיות מודרות, זכויות למשרתים במילואים	ראה ההערות בתחום של רישום וקבלה צורך לחשוף מידע אישי הרלבנטי לנכות
אגודת הסטודנטים	לרבות: ייעוץ משפטי, תעסוקה, מילואים, מלגות, זכויות הסטודנט, שירותי צילום, מדריך לסטודנט המתחיל, אירועי תרבות וחברה, עיתון, תאים חברתיים, ספורט, ועוד..	
ארגון הסגל (בכיר וזוטר }	עוסק בעיקר בתחומי רווחה וזכויות עובדים, השתלמויות וכנסים בחו"ל	

המגע הראשון של הסטודנט החדש הוא לעיתים קרובות עם הצוות המנהלי ובהקשר לנוהלי רישום וקבלה. יש גם יום פתוח (אוניברסיטאי ומחלקתי) שבו ניתן לקבל מידע והכרות נוספים. הניסיון הראשוני במגע עם האוניברסיטה מנכיח את הנכות וכופה על הצעיר להתמודד, אולי לראשונה בחייו עם נכותו, עם הדעות הקדומות והסטריאוטיפים השכיחים בציבור. החשש הוא כמובן שאם תחשוף ותבליט את נכותך, בעיקר כשהיא סמויה מן העין, זו תהיה התגית שבעזרתה תוגדר בסביבה הסטודנטאלית. זה כמובן נכון גם בהקשר לתחום הנגישות האקדמית. אם אתה מבקש הקלה, או התאמה, או פריבילגיה מיוחדת (כמו דחיית מועד הגשת עבודה בגין הנכות) אתה עלול ליצור נסיבות מיוחדות שנתפסות כאינדיקציה ליכולות ותפקוד נמוכים²⁷. מידת החשיפה של הצוותים המנהליים ונותני השירותים השונים במוסדות להשכלה גבוהה לאנשים עם מוגבלות אינה ידועה אך יש לשער שעמדותיהם משקפות את המקובל בציבור הישראלי. בזהירות ניתן לשער שזה בור שטרם נבדק אך ללא ספק הוא דורש עבודת הכנה והדרכה מתמשכת המתחדשת לקראת כל שנת לימודים נוספת.

ג. נגישות אקדמית

פרק זה עוסק בשאלה עד כמה דרכי ההוראה, חומרי העזר להוראה, מטלות ובחינות מונגשים לסטודנטים עם מוגבלויות. נושאים אילו קשורים לתוכן ולמהות המקצוע הנלמד, לרבגונויות של דרכי ההוראה, לשונות בין מרצה למרצה, לסגנון האישי של כל מרצה ועוד..

השימוש באביזרי עזר ויחידות מיוחדות כמו מעבדות (מחשבים, כימיה, ביולוגיה..), מחשבים, חומרים הנוגעים לעיצוב פנים או לאדריכלות, מוסיקה או ציור כמובן שמשפיעים על סוג ההנגשה

²⁷ Borland, j., James, s. (1999). The learning experience of students with disabilities in higher education. A case study of UK university . *Disability and Society*. 14(1), 85 – 101.

הנחוצה והמטלות המיוחדות לאותו מקצוע. ויש כמובן את הנגזרות האינסופיות של התפקוד המושפע מהלקות המיוחדת ומהאדם שחי עימה..

בכפוף להערה כללית זו, יוצג מיפוי החסמים לנגישות אקדמית²⁸ 29

קורסים	מה זה כולל?	דוגמאות לחסמים
סילבוס	בכתב או באתר המחלקה או הקורס	קושי בגישה לחומר מודפס, קושי בנגישות למחשב, שימוש בשפה
אתר הקורס		כמו למעלה + קושי בכניסה לפורומים או קבוצות דיון
חומר נלווה לקורס	מודפס, מצגות, סכומי הרצאות, נוסחאות, טבלאות, גרפים, ניסויים במעבדה	בעיית תוכן וטכנולוגיה האם חומר ניתן מראש עי המרצה? איך לראות מה כתוב על הלוח או הצג המחשב?
אופן ההוראה	פרונטאלי, קבוצות קטנות, תרגול מעשי, סדנאות, הכשרה מעשית. מעבדה, התנסות בשדה, למידה מרחוק	קושי להבין שיח בתוך קבוצה או כשהמרצה עם הגב לכיתה או שהמרצה לא מוכן להקלטה/הקלדה/מיקרופון נגישות פיזית של הציוד במעבדה נגישות במקומות ההכשרה המעשית
נגישות למרצה	שעות קבלת קהל, קשר אינטרנטי או טלפוני, ייעוץ אישי, ייעוץ קבוצתי, הכנה לקראת מבחן או עבודת גמר	חשיפת הסוד והיציאה מהארון, דעות קדומות, ידע והכשרה בתחום ההוראה לסטודנטים עם מוגבלויות
הבנת חומר ההרצה		קשיים למי שתלוי רק באפיק ויזואלי או שמיעתי שמתבטא בחסר של רמזים חזותיים או שמיעתיים שחיוניים להבנה ולעיבוד מידע לסטודנטים עם הפרעות קשב וריכוז חשוב נושא הרצף, השפה, העדר או שפע של גירויים נלווים בסביבת ההוראה וכו'
בחינות	מה זה כולל?	דוגמאות לחסמים
מיקום ושעת בחינה	מי וכיצד מודיעים היכן ומתי החינה?	ללקויי ראייה הודעה בסמס או באינטרנט לא תמיד נגישה
שימוש בטכנולוגיה מסייעת	שימוש במחשב נייד, בבודק איות, במחשבון, הקלטה או אמירה בעפ של התשובות, חדר נפרד ללא גירויים, אוזניות, בחינה מהבית	לא כל המרצים בכל המקצועות מאשרים את ההתאמות הנדרשות, נחוצה הכנה והכשרה
שימוש בחומר פתוח	מחברות, ספרים, תקצירי הרצאות, תרגילים, טבלת נוסחאות	שימוש בחומר מותאם ללקות כי אחרת זו זכות שיש לכל נבחן שלא ניתן לממשה במלואה
יישום והטמעה של התאמות לבחינות		כמו עזרה אישית, מקריא, מבחן בע"פ, מבחן בעל מבנה חילופי, גרסה מוקלטת של הבחינה, התייחסות לתהליך ולא רק לפתרון קושי- חוסר מודעות של המשגיחים בבחינות קושי- המקריא בבחינה לא בקי בנושא

²⁸ אלמוג והיימן (2006) שם.

²⁹ גרינברגר ולייזר (2010) , שם.

מטלות	כולל (*)	דוגמאות לחסמים
תרגילים	לו"ז	ארגון ועמידה בלוח זמנים הם חלק מהמוגבלות, תלות באחרים לביצוע מטלות, צורך בפריסת מטלות לאורך ציר זמן רחב יותר
עבודה סמינריונית	בכתב, בע"פ	נדרשת השקעת זמן רבה יותר באיסוף והכנה
הגשת עבודה בקבוצה	אישי או לפני כל הכיתה	קושי להשתלב בשיח קבוצתי בגלל שפה, אפיק שמיעתי לקוי, ביישנות ותחושת דחייה, חשש מכישלון
פרזנטציה	בעפ ו/או עם חומרי הוראה נלווים	לצאת מהארון!
הכנת פרויקט גמר	איסוף חומר, קריאה וסכום, הרצאות בכיתה, תרגילים וניסויים	תלות באחרים (מקריאים או חונך) או בספרייה לעיוורים
הכנה למבחן (כולל מבחן גמר מקצועי כמו של לשכת רואי חשבון)	עם חונך, שעורי עזר, עזרה אישית של מרצה, בקבוצה	כל הנאמר + צורך בהתאמות
הכשרה מעשית בשדה	במקצועות כמו סיעוד, חינוך, פסיכולוגיה, עבודה סוציאלית, רפואה, ראיית חשבון, משפטים, מקצועות פרה רפואיים	נגישות מתו"ס/שירות במקומות ההכשרה חוסר הכנה של המדריכים בשדה

(*) חלק מהאלמנטים בטבלה רלבנטיים להיבטים רבים של המטלות וגם החסמים יכולים להופיע במינון שונה במטלות האקדמיות הנדרשות.

באופן כללי, חלק מהסטודנטים עם המוגבלויות זקוקים לעזרה של אדם אחר בתחומים רבים כמו שעורי עזר, הקראה, חונכות, תרגום לשפת הסימנים, תמלול, ייעוץ וליווי אישי. עזרה זו חיונית כדי לעמוד בהצלחה במטלות האקדמיות. אולם זה דורש משאבי זמן וכסף ויוצר תלות, תלות, תלות.. כמו כן חלק מהסטודנטים משתמש בהצלחה במגוון אפשרויות בתחום של טכנולוגיה מסייעת וטכנולוגיות למידה שנמצאים על העת במגמת פיתוח. שימוש בטכנולוגיות השונות מגדיל את מידת העצמאות של הסטודנט ומאפשר לו ללמוד בכוחות עצמו גם מהבית. כמו כן מגדילה הטכנולוגיה את הנגישות למידע ולחומרי למידה דבר שמחזק את היכולות להתמודד עצמאית עם חלק מהמטלות. כך נוצרת מעין מטוטלת או דינאמיקה בין צרכים המגבירים את התלות לבין פתרונות טכנולוגיים שמפחיתים אותה.

לעניין זה חשוב להזכיר את סלי שירותי התמיכה הנלווים לתוכניות השיקום שנעשות על ידי אגף השיקום בביטוח לאומי והכוללים סיוע בתחום הטכנולוגי, בתחום של חונכות, תרגום לשפת סימנים, שעורי עזר, הקראות ועוד³⁰.

³⁰ דנגור, נ. (2011) השכלה גבוהה כמנוף לשילוב בעבודה. מסמך פנימי שהוכן לנציבות שוויון זכויות לאנשים עם מוגבלויות.

מסקר הספרות ומהחומר שעמד לרשותי עולה שבתחום של נגישות להשכלה גבוהה (פיזית, שירות, אקדמית) ישנם מספר נושאי רוחב משותפים:

1. בקרב הסגל המנהלי והאקדמי קיימים סטרי וטיפים, דעות קדומות ועמדות שליליות כלפי אנשים עם מוגבלויות, כפי ששכיח בציבור הישראלי.
2. לרוב הצוות האקדמי אין ניסיון, ידע והכשרה כיצד ללמד סטודנט עם מוגבלות. בד"כ אין לו הכרות עם חקיקה וזכויות של סטודנטים עם מוגבלויות וגם מודעות נמוכה לגבי שרותי מרכזי התמיכה במוסד בו הוא מלמד³¹.
3. עם זאת קיימים בשטח ניסיונות מקומיים לא מבוטלים להעלות את המודעות והידע של הצוות המנהלי והאקדמי לצורכי הנגישות של סטודנטים עם מוגבלויות. עמותת לשם פועלת רבות בנושאים אילו למעלה מעשור ופרסמה ב- 2010 מסמך בשיתוף עם המל"ג שעוסק בעקרונות ובקריטריונים למתן תנאים מותאמים בבחינות אקדמיות לסטודנטים עם לקות למידה³². על סמך הנחיות אילו פרסם למשל מרכז התמיכה בספיר מסמך נהלי דף נוסחאות בבחינות במקצועות חישוביים³³.
4. טבקמן (2008)³⁴ ערכה חוברת מידע לסגל האקדמי והמנהלי באוניברסיטה העברית בירושלים. גם לביא (2011)³⁵ (35) שמשמש כדיקן הסטודנטים באוניברסיטת חיפה פרסם חוברת מידע לסטודנטים וצוותי הוראה ומנהל הנותנת הכוונה ומיפוי לכלל השירותים לסטודנטים עם מוגבלויות. קרוב לודאי שיש בשטח פרסומים נוספים אך נדמה שאין כרגע פרסות ברמה ארצית- לאומית המאגד את כל הידע הרב שנצבר בארץ התחום של מתן תמיכה והתאמות לסטודנטים עם מוגבלויות.
5. ספי כניסה- במדינה כמו אנגליה, ישנן תקנות המעוגנות בחקיקה אשר מגבילות בפועל את הקבלה של אדם עם מוגבלות חמורה ללימודי מקצועות מסוימים כמו הוראה או סיעוד. בחוק שקיים שם שעוסק בהכשרת מורים מצוין שיש לשקול אם אדם עם לקות שמיעה או לקות ראייה רצינית יכול למלא בצורה יעילה את תפקיד המורה³⁶. במחקר הזה נמצאו גם הגבלות בקבלה ללימודים בתחומים כמו ייעור, חקלאות, ארכיאולוגיה ולימודי ים. לא ידוע לי אם בישראל קיימות או היו קיימות הגבלות דומות או אם סטודנט עם נכות גלויה לעין המבקש להתקבל למחלקות מסוימות נדרש מעבר לתנאי הסף הרגילים להציג גם יכולות אישיות נוספות. הסוגיה של ספי

³¹ גרינברגר ולייזר, (2010) שם

³² מופיע בתוך נוהלי דף הנוסחאות שפרסם מרכז התמיכה בספיר. שם המסמך של לשם: התאמות בדרכי הבחנות משנת 2011 .

³³ נוהלי דף נוסחאות- מיועד לסטודנטים ומרצים במחלקות בהם נלמדים מקצועות חישוביים. נשלח ע"י גב' אריאלה הלוינג, מרכז תמיכה ספיר ביום 7.6.11

³⁴ טבקמן, מ. (2008) *נגישות השירות- חוברת מידע לסגל אקדמי ומנהלי*. ירושלים: האוניברסיטה העברית, משרד דיקן הסטודנטים.

³⁵ אריה, נ. (2011) (מידע ועריכה), *נגישות- מידע לסטודנט*. חיפה: אחוה הוצאה לאור.

³⁶ גרינברגר ולייזר, (2010) שם

- כניסה בישראל בנויה משני רבדים: ספי כניסה כלליים (פסיכומטרי, בגרות) וספי כניסה לפקולטות או מחלקות מוגדרות.
6. במחקר של גרינברגר ולייזר (2010) נשאלו אנשי הצוות האקדמי מה עמדתם לגבי ספי הכניסה למוסדם. רובם התנגדו נחרצות להורדת הציון בגין מוגבלות בקבלה ללימודים, אך תמכו בכך שאם בתהליכי הקבלה יש דרישות נוספות כמו ראיון קבלה או הצגת אלבום עבודות. יש לאפשר התאמות טכנולוגיות ושימוש באביזרי עזר. הנימוקים להתנגדות לשינוי תנאי הקבלה נבעו מחשש לאפליה לרע של סטודנטים ללא מוגבלויות, שימוש לרעה וניצול יתר של האבחונים ללקות למידה והורדת רמת המתקבלים למוסד. מצד שני בין העוסקים בשאלה זו קיימת גם העמדה הגורסת שהמבחן הפסיכומטרי במתכונתו הקיימת מהווה חסם אמיתי לכניסתם של אנשים עם מוגבלויות להשכלה גבוהה ואינו משקף את הכישורים והיכולות של קבוצה זו. בין השאר צוינה האופציה להרחיב את כלי המדידה ולהשתמש במבחנים נוספים כמדד לעמידה בספי כניסה³⁷.
7. יש תחומי לימוד בהם ללקות השלכות רחב-למשל לימודי שפות. ערבית או אנגלית הן חסם גבוה עבור אנשים עם לקות שמיעה או עם לקות למידה. למשל מקצועות חישוביים כמו כלכלה, ראיית חשבון, ננוטכנולוגיה, ביולוגיה, ראיית חשבון ועוד דורשים התאמות טכנולוגיות רחבות יותר לעומת מקצועות בתחום הרוח והחברה. נדרשת השקעה הן באמצעי ההוראה, הכנה למבחנים, מטלות והכשרת צוות ההוראה דבר הדורש משאבי זמן וכסף.
8. חלק מהמוסדות להשכלה גבוהה נבנו בשלבים ולפני שנים לא מעטות. לכן ברובם יש מתקנים ובניינים שהנגשתם דורשת משאבים לא מבוטלים. שאלת גיוס המשאבים למטרות אילו קשורה בין השאר בהדגשים ובסדרי העדיפויות שתקבע המועצה להשכלה גבוהה אך גם קשורה לסדרי הקדימויות שיקבע כל מוסד ומכללה. לקצב אישור, יישום והטמעת תקנות נגישות ההשכלה הגבוהה יהיה תפקיד מפתח בעתיד הנראה לעין.
9. הנגשת ההשכלה הגבוהה לאנשים עם מוגבלויות כרוכה בפיתוחם של מרכזי תמיכה ולמידה רב נכתיים. התפתחותם של אלה מהווה חלק מהתהליך של שוויון בהזדמנויות ונגישות העולם האקדמי והחיים הסטודנטיאליים לאנשים עם מוגבלויות.
10. תחום זה זכה להקצאת משאבים מאגף קרנות של המוסד לביטוח לאומי, שהקצה לפיתוח המרכזים כ-10 מיליון ש"ח³⁸ (38). התוכנית תצא לפועל בשנת תשע"ב ותכלול אוניברסיטה אחת ו-13 מכללות (מוכרות ע"י המל"ג). חלק מהתוכנית כולל ימי עיון וסדנאות חשיפה לצוותים של מרכזי התמיכה הכלולים בפרויקט חשוב זה. בהמשך ליוזמה חשובה זו מוצע, שהנציבות תתכלל ותתאם עבודה של צוות חשיבה רב תחומי, בשיתוף כל בעלי העניין, שמטרתו הפקת תדריך להפעלת מרכזי התמיכה.
- החלק האחרון של עבודה זו יעסוק בהנגשת הלימודים לתארים מתקדמים לסטודנטים עם מוגבלויות ובייצוג של קבוצה זו בקרב הסגל הזוטר והבכיר במוסדות להשכלה גבוהה.

³⁷ תקשורת אישית עם מר גיא פינקלשטיין מיום 20.6.11 ועם דר' ניצן אלמוג מיום 12.6.11.

³⁸ מידע שנמסר ע"י פרופ. ארלין קנטר ודר' ניצן אלמוג. בישיבה מיום 22.6.11. תקשורת אישית עם מר גיא פינקלשטיין מיום 20.6.11.

פרק 4: תארים מתקדמים וייצוג של אנשים עם מוגבלות בסגל האקדמי (זוטר ובכיר)

הנגשת הלימודים לתארים מתקדמים לסטודנטים עם מוגבלויות הוא הפרק האחרון בעבודה זו. הנושא הוא בזיקה לשאלה עד כמה אנשים עם מוגבלות משמשים כמרכזים במוסדות להשכלה גבוהה. קשר זה קיים מאחר וסטודנטים לתארים מתקדמים משמשים לא פעם כמתרגלים, עוזרי הוראה ומרצים ושייכים בד"כ לסגל הזוטר.

אם בנושאים הקודמים הצבענו על חסר בנתונים, במחקר ובמידע, בתחום זה על אחת כמה וכמה.

הנחת היסוד היא שבמהות בעיות הנגישות שפורטו עד כה רלבנטיות במידה רבה גם למי שלומד לתארים מתקדמים. מעבר לכך ישנן בעיות שמייוחדות לקבוצה זו שעליהן נצביע בקצרה:

- א. באגפי השיקום של משרדי הממשלה האחראים על פי חוק לשיקום מקצועי, התמיכה בלימודי תארים מתקדמים היא במשורה וניתנת כמעט אך ורק לתלמידי תואר שני ובעיקר למי שמוגדר כבעל נכות חמורה או מי שלומד תחום שבו תואר שני הוא תנאי למקצוע (כמו בפסיכולוגיה).
- ב. לאור האמור עולה השאלה האם סטודנט עם מוגבלות יכול וצריך בעת לימודיו גם לעבוד למחייתו – מה גם שלעיתים קבלת מלגת קיום מותנית בכך שלא תעבוד בכל עבודה אחרת (למשל כך הנהל במכון ויצמן) או שקבלת מלגת קיום או הנחה בשכ"ל כרוכה בהתחייבות למלא תפקידי הוראה במחלקה.
- ג. כמו כל סטודנט עליו למצוא מקורות מימון לעבודת המחקר בה הוא מחויב. נכון לעתה, לא ידוע שבישראל יש קרן ציבורית שמתמקדת בסיוע לביצוע מחקרים בתארים מתקדמים שמיועדת לסטודנטים עם מוגבלויות. סוגיה זו מצטרפת לשאלות הנוגעות למלגת קיום ולעלות שכ"ל ושרותי התמיכה, שכאמור בד"כ כבר לא מכוסים ע"י אגפי השיקום השונים. ברקע יש לזכור שמרביתם של הסטודנטים בהם מדובר מקבלים (אם בכלל..) קצבת נכות כללית שמהווה % 25 משכר ממוצע במשק (ליחיד).³⁹ (39). אם הקצבה מהווה מקור הכנסה עיקרי, מדובר ברמת הכנסה שמתחת לקו העוני, דבר המקשה לגייס משאבים אישיים הן לצורך כסוי ההוצאות הכרוכות בלימודים והן לביצוע המחקר.
- ד. חלק מעבודות המחקר דורשות עבודה במעבדות. מעבר לסוגיות ההנגשה השונות, ייתכן שחלק של סטודנטים עם מוגבלויות חמורות זקוקים לעוזר אישי כדי לעמוד בהצלחה במטלות של העשייה המחקרית והשגת התואר.
- ה. התפתחות אקדמית קשורה גם להשתתפות בימי עיון, כנסים, השתלמויות בארץ ובחו"ל. זו חשיפה חיונית לחזית העשייה העכשווית בתחום בו אתה לומד. לאנשים עם מוגבלות חמורה שרוצים להיות חלק מזה יש עלויות נוספות ומיוחדות הנובעות מתפקודם ואשר ללא כיוסין לא תתאפשר השתתפותם בפועל בכנסים בחו"ל וגם בארץ.
- ו. לא נמצאו נתונים לאומיים באשר לייצוגם של אנשים עם מוגבלות בין תלמידי התארים המתקדמים. להזכירנו שעל פי נתוני המועצה להשכלה גבוהה בשנת תשע"א למדו במוסדות להשכלה גבוהה 52460 לתואר שני ו- 10600 לתואר שלישי.⁴⁰ גם אם נציין כיעד את הייצוג של

³⁹ בצלאל, ח. (עורך) (2008). חוק הביטוח הלאומי וחוקים נלווים. ירושלים: המוסד לביטוח לאומי, ע' 138.

⁴⁰ המועצה להשכלה גבוהה (2011) לקט נתונים תשע"א- עובדות ומספרים. שליפה מאתר המל"ג ב- 29.5.11.

5% , נראה שמדובר בכ- 3000 סטודנטים עם מוגבלות. הקמת קרן שתתמוך ותעודד קבוצה זו היא אם כן צורך של קבוצה גדולה.

כפי שצוין, בתחום התארים המתקדמים אנו במסע בארץ לא נודעת. אבל מעבר לנתונים יש גם סוגיות אתיות הנוגעות לחשיפת המידע האישי/רפואי, לצורך לבטא זהות והזדהות של החוקר והסטודנט עם מוגבלותו ולמקום שהוא רוצה לתת לכך בקביעת מעמדו וערכו.

האם אנשים עם מוגבלות הם חלק מסגלי ההוראה במוסדות להשכלה גבוהה?

קשה לענות על שאלה זו בהעדר נתונים לאומיים. אבל, כפי שכבר נאמר, יש קשר בין ייצוגם של אנשים עם מוגבלות בתארים מתקדמים לבין שילובם בסגלי ההוראה. פרק התעסוקה בחוק שוויון זכויות לאנשים עם מוגבלות תשנ"ח-1998⁴¹ נותן מסגרת חשיבתית לאופן שבו יש לבחון את השאלה של השתתפותם של אנשים עם מוגבלות בסגל הבכיר והזוטר.. כידוע, פרק זה עוסק באיסור אפליה בקבלה לעבודה, בתנאי עבודה, בקידום בעבודה, במתן הכשרה או השתלמות מקצועית ועוד. מניעת אפליה כוללת גם את יישומן וביצוען של ההתאמות הנוגעות לסביבת העבודה ואת החובה של המעביד לייצוג הולם ע"י ביצוע תוכניות שכוללות הוראות בדבר העדפת העסקתם וקידומם של עובדים עם מוגבלות.

נראה שלנציבות השוויון ומשרד התמ"ת אחריות משותפת גם להטמעה הלכה למעשה של פרק התעסוקה של החוק במוסדות להשכלה גבוהה, כולל בהתייחס לייצוג הולם.

לגופו של עניין מוצע, שהנציבות תקים צוות חשיבה שיעסוק בהגדלת הנגישות של צוותי ההוראה והתארים המתקדמים לאנשים עם מוגבלויות, כמובן בשיתוף כל בעלי העניין כמו המל"ג, תמ"ת, בטל"א, עמותות של בעלי עניין, אנשים עם מוגבלות שכבר לומדים או עובדים במוסדות להשכלה גבוהה, ועוד. צוות שכזה יצטרך לעסוק בשאלת הנתונים, צרכים ייחודיים, פתרונות ייעודיים ודרכים להעלאת הייצוג של אנשים עם מוגבלות במחקר, באקדמיה ובין תלמידי התארים המתקדמים.

תם ולא נישלם.. כי בסוף המסע מצפה ההרפתקה של היציאה לעולם העבודה ומימוש היכולות, הידע והניסיון שנצבר במהלך הלימודים. שם בחיים "האמיתיים" שמעבר לאקדמיה מצפים לאנשים עם מוגבלות אתגרים וחסמים רבים אך גם אופציות ואפשרויות למימוש ולהגשמה עצמית. (*)

⁴¹ משרד המשפטים, נציבות שוויון זכויות לאנשים עם מוגבלות (2008)
חוק שוויון זכויות לאנשים עם מוגבלות תשנ"ח-1998. ירושלים: משרד המשפטים

סיכום והמלצות

מן המסמך עולה הצורך לפעול להגברת השוויון והנגישות להשכלה הגבוהה עבור אנשים עם מוגבלות בישראל על כל ההיבטים, החל מאיסוף נתונים ופרוייקטים ייעודיים, וכלה בדאגה להנגשה פיזית, שירותית ואקדמית על כל היבטיה המגוונים. על מנת לקדם נושא זה אנו ממליצים לנקוט בפעולות הבאות:

- הקמת מאגר נתונים לאומי המשקף שילובם של אנשים עם מוגבלות במוסדות להשכלה גבוהה כולל בצוותי ההוראה.
- עיגון הזכות לשיקום בדרך של השכלה גבוהה בחוקי השיקום הקיימים.
- מדיניות של תיעודף שילובם של אנשים עם מוגבלות במוסדות להשכלה גבוהה.
- איגום משאבים והקצאת משאבים לקידום הנושא.
- יישום תקנות הנגישות (מתו"ס, שירות, נגישות אקדמית).
- מיפוי עמדות ושינוי דעות קדומות בקרב צוותי ניהול והוראה בהשכלה גבוהה.
- שותפות של הנציבות בתהליך בניית והרחבת רשת מרכזי התמיכה.
- הטמעת סלי תמיכה ללומדים בהשכלה גבוהה כחלק משרותי השיקום.
- בדיקה לעומק של השילוב בתארים מתקדמים ובסגלי הוראה.
- פיתוח תוכניות של השמה ומעבר מהעולם האקדמי לעולם העבודה.

(*) תודה מיוחדת לדר' ניצן אלמוג, לפרופ. ארלין קנטר, למר גיא פינקלשטיין שתרמו רבות מניסיונם ומחשיבתם וסייעו בהכנת החומר.